

Терезія Попович,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії держави і права
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
ORCID: 0000-0002-8333-3921

<https://doi.org/10.32782/2306-9082/2022-47-13>

УДК 34

Категорія обов'язку відповідно до «чистої» теорії права Г. Кельзена

Постановка проблеми. Долаючи уявлення про право класиків правового позитивізму, зокрема, Дж. Остіна, неопозитивізм пропонує ширше поглянути на сутність права й механізми його дії. Неодмінним чином право (закон) постає таким, що тісно пов'язане з феноменом обов'язку, який, однак, втрачає свою надмірну посилену жорсткість (порівняно з суто позитивістським трактуванням). Обов'язок – це не просто те, до чого схиляє індивіда правовий припис у сенсі вчинення певної дії чи утримання від неї. Обов'язок отримує свою значиму інтерпретацію – його сприйняття самим індивідом як поведінки, яку він повинен здійснити, і яка визначена законодавцем. Розглянемо більш детально погляди одного з основних представників неопозитивістського напрямку в праві стосовно природи і реалізації обов'язків – Г. Кельзена.

Стан опрацювання. Варто відзначити, що результати аналізу «чистої» концепції права Кельзена та його поглядів на обов'язки містяться у працях таких дослідників, як: Б. Бікс (B. Bix), Л. Грін (L. Green), Г. Коен (H. Cohen), С. Паульсон (S. Paulson),

Дж. Рац (J. Raz), Ю. Стоун (J. Stone), Дж. Харріс (J.W. Harris), Г. Харт (H.L.A. Hart), Г. Х'юдж (H. Hughes) та ін.

Метою статті є дослідження та здійснення аналізу розуміння категорії обов'язку згідно з «чистою» теорією права Г. Кельзена.

Виклад основного матеріалу. У своїй «чистій» теорії права Г. Кельзен спирається на позицію, відповідно до якої припускається, що людина вже має знання чи пізнання юридичних приписів. Подібне припущення постає основою чинності системи норм у німецького вченого, що підкріплена також категорією нормативного приписування, тобто зв'язком між правовою умовою і правовим наслідком [1, р. 293].

З погляду німецького вченого, характерною особливістю права як соціального порядку є використання примусу, тобто «акт, передбачений порядком в якості наслідку соціально шкідливої дії, повинен здійснюватися також і проти волі його адресата, а в ситуації спротиву з його боку – й із застосуванням фізичної сили» [2, с. 50]. Спираючись на своє фундаментальне положення про право

як систему норм, що регулюють людську поведінку, Г. Кельзен пов'язує норму з тим, що «щось повинно бути або здійснюватися» і що «людина повинна поводитись певним чином». Змістом правової норми є її вказівка на застосування сили (примусу), тоді як змістом правової системи – схема, що надає чинності вказівкам на застосування сили (примусу) [3, р. 696]. Закону слід дотримуватися, перш за все, з точки зору правової системи. І сказати, що закон дійсний, означає просто сказати, що це закон [4, р. 150].

У свою чергу, наголошує німецький вчений, термін «повинен» виражає нормативний смисл акту, інтенціонально спрямованого на поведінку інших. Подібно як норма може не лише наказувати, але й дозволяти, та уповноважувати, «повинність» охоплює собою також смислові конфігурації і «може», і «має право» [2, с. 14]. Кельзен відзначає, що норму як повинність слід відрізнити від волі як буття. Іншими словами, необхідно розмежувати поведінку, передбачену нормою як повинну, від фактичної поведінки, що відповідає нормі [2, с. 15-16].

Г. Кельзен вказує на два способи регулювання людської поведінки в нормативному порядку:

1) позитивний – має місце, коли людині приписано діяти певним чином чи утриматися від певних дій; якщо людина поводить себе так, як приписує норма, вона виконує свій обов'язок, якщо ж навпаки – не дотримує норму, то і не виконує обов'язок. До цього додамо, що «утримання, що становить обов'язок одного індивіда по відношенню до іншого, може бути утриманням зобов'язаного індивіда від певної дії (наприклад, обов'язок не вбивати іншого індивіда), або воно може бути утриманням від перешкоджання певній поведінці іншого індивіда (особливо обов'язок індивіда не перешкоджати іншому індивіду в його діях, спрямованих на певну річ, і не ускладнювати

ці дії будь-яким чином (про що детальніше мова піде пізніше)) [2, с. 163-164]. Позитивний спосіб також стосується випадків, коли: а) норма уповноважує людину досягнути передбачених порядком результатів через певну дію (до прикладу, участь в нормотворчості); б) правопорядок, що встановлює акти примусу, уповноважує людину здійснити такі акти за наявності передбачених умов (до прикладу, застосування сили при необхідній обороні);

2) негативний – йдеться про поведінку, яка не заборонена порядком, але й не дозволена позитивно нормою, відповідно, вона дозволена лише в негативному сенсі [2, с. 26-27].

Чи не найважливішим елементом правопорядку німецький вчений називає *основну норму*. В його теорії права існування останньої необхідно пояснює єдність і нормативність правової системи. Адже правова система не є безсистемним набором норм. Вони особливим чином пов'язані [5, р. 94-95]. Основна норма являє собою «загальне джерело дійсності всіх норм, що належать до одного порядку, їх загальна основа дійсності». Нормативний порядок формує система норм, дійсність яких можливо вивести з однієї і тієї ж основної норми [2, с. 242]. Відтак, дійсність правової норми визначається не її змістом, а тим, що вона створена певним способом, передбаченим основною нормою. Будь-який зміст, стверджує Г. Кельзен, може бути правом. Основна норма не є матеріальною нормою у сенсі виведення часткового з більш загального логічним шляхом. Це «вихідний пункт процедури створення позитивного права», її роль – сформулювати якусь правову логіку, а не зміст права [2, с. 247]. Формула основної норми може зводитись до наступного: «Повинно поводити себе так, як це приписує конституція». Функція цієї основної норми полягає в «обґрунтуванні об'єктивної дійсності правопорядку, тобто встановлених актами

людської волі норм у загальному і повному діючому примусовому порядку» [2, с. 251]. Погодимось із Г. Х'юджем (G. Hughes) у тому, що основна норма не є правовою нормою у звичному розумінні, але це «конструкція правової думки, що необхідна, аби вважати систему такою, що породжує діючі норми» [3, р. 704].

Характер обов'язку чи обов'язковості філософ бачить у суспільному укладі життя людей, що ведеться ще з первісного ладу. Так, коли людина живе в суспільстві, в її свідомості існує уявлення про зобов'язуючі норми, що регулюють поведінку людей щодо одне одного. У первісних людей переважало правило: «Якщо ти поводиш себе правильно, ти повинен бути нагороджений... Якщо ти поводиш себе погано, ти повинен бути покараний» [2, с. 110].

Відповідно ж поняття обов'язку (юридичного обов'язку) Кельзен трактує як поведінку, що приписана соціальним порядком (правопорядком). Індивід, отже, зобов'язаний поводити себе певним чином відповідно до встановлених приписів. Водночас, на думку німецького вченого, обов'язок ототожнюється з самою правовою нормою. Звідси, висловлювання «Індивід юридично зобов'язаний поводити себе певним чином» тотожне тезису «Правова норма приписує індивіду певну поведінку» [2, с. 150-151].

Юридичний обов'язок, як і тотожна з ним правова норма, може мати загальний та індивідуальний характер. Так, до прикладу, загальною буде правова норма чи обов'язок компенсувати спричинену шкоду, тоді як індивідуальний характер носитиме судове рішення, яке приписує компенсувати в конкретному випадку А шкоду, заподіяну В [2, с. 151]. Обов'язок, переконує Кельзен, індіферентний щодо знання чи мотивації індивіда в напрямку його виконання. Якщо індивід не виконує того, що приписує правова норма (юридичний обов'язок), то

він скоює правопорушення і підлягає встановленій за нього санкції. Якщо ж він виконує покладений на нього обов'язок, то уникає застосування до нього санкції [2, с. 151-152]. Звідси, неодмінною складовою правової норми постає санкція, що застосовується до індивіда, який не дотримався приписів правової норми (знехтував покладеним на нього юридичним обов'язком).

Суб'єктом юридичного обов'язку Кельзен називає індивіда, чия відповідка є умовою застосування чи незастосування до нього (його близьких) санкцій. Він може виконати обов'язок, і уникнути санкції, або його не виконати, і бути підданим її впливу [2, с. 153]. Тобто «суб'єктом є лише зобов'язаний індивід (той, який своєю поведінкою може порушити або виконати обов'язок), тоді як уповноважений індивід (той, до якого така відповідка має бути звернена) є тільки «об'єктом» поведінки, що складає зміст обов'язку» [2, с. 165]. Змістом юридичного обов'язку є сама поведінка індивіда, а в деяких випадках – двох і більше індивідів. До прикладу, обов'язок може покладатися на того чи іншого індивіда (альтернативно), і порушується, коли жоден із них його не виконує. Обов'язок також може передбачати спільність виконання кількома індивідами, як наслідок, порушується, коли подібна спільність відсутня [2, с. 152].

Юридичний обов'язок тісно пов'язаний із категорією «відповідальності», однак їй не тотожний. Передбачається, що не завжди відповідальним є індивід, на якому лежить юридичний обов'язок, який він не виконав. Такими відповідальними можуть бути й інші особи. Отже, відповідальність конкретно стосується того індивіда, на якого спрямовуються санкції за відповідне правопорушення. При цьому можуть мати місце два випадки: коли відповідальним є безпосередньо той індивід, який скоїв правопорушення,

та коли інший індивід несе відповідальність за наслідки правопорушення, вчиненого не ним [2, с. 156].

Особливу увагу німецький філософ звертає на обов'язок компенсувати шкоду. За загальним правилом індивід зобов'язаний не лише не спричинювати шкоди іншому, але й (у разі її спричинення) компенсувати завдану шкоду. Відтак, як наголошує Г. Кельзен, обов'язок компенсувати шкоду не є санкцією, однак так званим «замінюючим» обов'язком. Лише коли останній не виконується, застосовується санкція примусового вилучення [2, с. 161].

Поряд з цим вчений розрізняє обов'язок надання і обов'язок допущення. У ситуації з обов'язком надання один індивід може вимагати від іншого поведінки, що складає зміст обов'язку другого стосовно першого. Перший індивід приймає від другого певні речі або послуги («речова форма надання чи надання у формі послуги»). Інакше кажучи, зобов'язаний індивід надає дещо уповноваженому індивіду. Що стосується обов'язку допущення – поведінки, що складає зміст обов'язку, відповідає поведінка, яка має бути допущена, тобто «якщо має місце обов'язок одного індивіда не перешкоджати певній поведінці іншого індивіда і не ускладнювати цю поведінку будь-яким чином, то йде мова про допущення одним індивідом поведінки іншого індивіда». До прикладу, допущення користування певною річчю тощо. «Поведінка одного індивіда, що відповідає зобов'язаній поведінці іншого індивіда, зазвичай, позначається як зміст «права», як предмет «домагання», що відповідає цьому обов'язку». Таку ж поведінку одного індивіда, «особливо вимога (від іншого) зобов'язаної поведінки, визначають як здійснення права. У випадку ж обов'язку допущення ... як «використання» права. Тим часом ця ситуація, що позначається як «право» ... одного індивіда, є нічим іншим, як обов'язком іншого чи інших» [2, с. 163-164].

Звідси поведінка індивіда, щодо якої реалізовується поведінка зобов'язаного індивіда, вже визначена в поведінці, що складає зміст обов'язку. «І якщо співвідношення між індивідом, стосовно якого інший індивід зобов'язаний поводитися певним чином, і цим іншим індивідом окреслити як «право», то таке право є лише відображенням цього обов'язку» [2, с. 165].

У продовження даного тезису, філософ, відзначаючи тотожність відображеного права і юридичного обов'язку, констатує: «У будь-якому випадку, відображене право неспроможне існувати без відповідного йому юридичного обов'язку. Тільки якщо один індивід юридично зобов'язаний поводитися певним чином по відношенню до іншого, то цей другий індивід має по відношенню до першого «право» на цю його поведінку. Отже, відображене право одного полягає лише в обов'язку іншого» [2, с. 167].

Висновки. Таким чином, виходячи з «чистої» теорії права Г. Кельзена, обов'язки складають основний зміст системи нормативного правопорядку, а також фактичної поведінки індивідів у суспільстві, врегульованої правом. Обов'язками можуть бути пронизані будь-які сфери життя індивіда. Більше того, Г. Кельзен ототожнює правову норму з обов'язком, який неодмінно пов'язаний із санкцією, що має бути застосована до індивіда (чи інших осіб) у випадку порушення (невиконання) правових приписів. Реалізація обов'язків повинна здійснюватися безвідносно до мотивації чи інтересу індивіда, на якого вони покладаються. Юридичний обов'язок тісно пов'язаний із категорією «відповідальності», однак їй не тотожний. Уповноважена особа є «об'єктом» поведінки, що утворює зміст обов'язку, при цьому суб'єктом є лише зобов'язаний індивід. Німецький вчений, отже, будує через свою правову концепцію модель жорсткого та чіткого встановлення і

виконання обов'язків у суспільстві, що впливають з правових приписів. Такі умови сприяють ефективності та дієвості функціонування суспільного та правового. Окрім цього, Г. Кельзен наголошує на певній «недооцінці» категорії юридичного обов'язку, оскільки «юридичному обов'язку

зазвичай протиставляють правомочність як суб'єктивне право, якому і віддають пріоритет. У правовій сфері говорять про право та обов'язок, а не про обов'язок та право» [2, с. 162-163]. Таке сприйняття означених феноменів, ймовірно має своїм джерелом позиції природньо-правового вчення.

Список використаних джерел

1. Frew K. Hans Kelsen's theory and the key to his normativist dimension. *The Western Australian Jurist*. 2013. Vol. 4. P. 285-293.
2. Кельзен Г. Чистое учение о праве / пер. с нем. М.В. Антонова и С.В. Лёзова. Санкт-Петербург : ООО Издательский Дом «Алеф-Пресс», 2015. 542 с.
3. Hughes G. Validity and the basic norm. *California Law Review*. 1971. Vol. 59. P. 695-714.
4. Cohen H. Kelsen's pure theory of law. *The Catholic Lawyer*. 1981. Vol. 26. P. 147-157.
5. Raz J. Kelsen's theory of the basic norm. *American Journal of Jurisprudence*. 1974. № 19. P. 94-111.

Попович Т. П. Категорія обов'язку відповідно до «чистої» теорії права Г. Кельзена

Стаття присвячена розкриттю змісту категорії обов'язок згідно з «чистою» теорією права Г. Кельзена. Автором наголошується, що Г. Кельзен вказує на два способи регулювання людської поведінки в нормативному порядку: позитивний – має місце, коли людині приписано діяти певним чином чи утриматися від певних дій; негативний – йдеться про поведінку, яка не заборонена порядком, але їй не дозволено позитивно нормою, відповідно, вона дозволена лише в негативному сенсі.

Чи не найважливішим елементом правопорядку німецький вчений називає основну норму. В його теорії права існування останньої необхідно пояснює єдність і нормативність правової системи. Відповідно ж поняття обов'язку (юридичного обов'язку) Г. Кельзен трактує як поведінку, що приписана правопорядком. Індивід зобов'язаний поводити себе певним чином відповідно до встановлених приписів. Водночас, німецький вчений ототожнює правову норму з обов'язком, який неодмінно пов'язаний із санкцією, що має бути застосована до індивіда (чи інших осіб) у випадку порушення (невиконання) правових приписів. Також юридичний обов'язок тісно пов'язаний із категорією відповідальності, однак їй не тотожний. Передбачається, що не завжди відповідальним є індивід, на якому лежить юридичний обов'язок, який він не виконав.

Автор дослідження приходить до висновку, що виходячи з «чистої» теорії права Г. Кельзена, обов'язки складають основний зміст системи нормативного правопорядку, а також фактичної поведінки індивідів у суспільстві, врегульованої правом. Обов'язками можуть бути пронизані будь-які сфери життя індивіда. Реалізація обов'язків повинна здійснюватися безвідносно до мотивації чи інтересу індивіда, на якого вони покладаються. Серед видів обов'язків мислитель розрізняє обов'язок надання і обов'язок допущення. Німецький вчений, отже, будує через свою правову концепцію модель жорсткого та чіткого встановлення і виконання обов'язків у суспільстві, що впливають з правових приписів. Окрім цього, Г. Кельзен наголошує на певній «недооцінці» категорії юридичного обов'язку, оскільки йому зазвичай протиставляють правомочність як суб'єктивне право, якому і віддають пріоритет.

Ключові слова: обов'язок, право, норма, повинність, примус.

Popovych T. The Category of Obligation according to H. Kelsen's Pure Theory of Law

The article is devoted to revealing the content of the category of obligation according to H. Kelsen's "pure" theory of law. The author emphasizes that H. Kelsen points to two ways of regulating human behavior in a normative manner: positive – takes place when a person is assigned to act in a certain way or to refrain from certain actions; negative – it refers to behavior that is not prohibited by the order, but also not positively allowed by the norm, accordingly, it is allowed only in a negative sense.

The German scientist calls the basic norm the most important element of the legal order. In his theory of law, the existence of the basic norm necessarily explains the unity and normativity of the legal system. H. Kelsen interprets the concept of obligation (legal obligation) as behavior prescribed by the legal order. The individual, therefore, is obliged to behave in a certain way according to the established precepts. At the same time, the German scientist equates legal norm with legal obligation that is necessarily associated with a sanction that must be applied to an individual (or other persons) in case of violation (non-fulfillment) of legal prescriptions. Also, legal obligation is closely related to the category of responsibility, but it is not identical to it. It is assumed that the individual who has a legal obligation that he did not fulfill is not always responsible.

The author of the study comes to the conclusion that, based on H. Kelsen's "pure" theory of law, obligations make up the main content of the system of normative legal order, as well as the actual behavior of individuals in society, regulated by law. Obligations can permeate any sphere of an individual's life. The implementation of duties must be carried out without regard to the motivation or interest of the individual on whom they rely. Among the types of obligations, the thinker singles out the obligation to provide and the obligation to allow. The German scientist, therefore, builds through his legal concept a model of strict and clear establishment and fulfillment of obligations in society arising from legal prescriptions. In addition, H. Kelsen emphasizes a certain "underestimation" of the category of legal obligation, since it is usually opposed to eligibility as a subjective right, which is given priority.

Key words: obligation, right, norm, duty, compulsion.